

Rijksvastgoedbedrijf
*Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties*

Achtste Voortgangsrapportage Binnenhof Renovatie

Datum   3 november 2022

Inhoud

Deze rapportage is als volgt opgebouwd:

1. Stand van zaken renovatie
2. Financiën
3. Projectbeheersing en risicomanagement
4. Overig

1. Stand van zaken renovatie

De renovatie van het Binnenhof bevindt zich momenteel in de onderzoeksfase. In de zevende voortgangsrapportage is toegelicht dat de gebruikers zijn verhuisd naar hun tijdelijke huisvesting en dat de voorbereidende werkzaamheden werden getroffen om de bouwplaats gereed te maken. Op 21 maart 2022 hebben de voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer op symbolische wijze de deuren gesloten en is het complex officieel een bouwplaats. Nu kunnen de noodzakelijke voorbereidingen worden getroffen voor de bouwwerkzaamheden. Slechts het complexdeel AZ is nu nog in gebruik en de ruimte voor het ministerie is nog publiekelijk toegankelijk.

In de zesde voortgangsrapportage (Kamerstuk 34293, nr. 122) wordt naar aanleiding van het rapport van de heer Remkes ingegaan op de governance van het programma.* Een heldere governance tijdens de uitvoeringsfase en met name het belang van eenduidig opdrachtgeverschap en korte lijnen zijn ook in het belang van tijdige realisering en risicobeheer. Namens de minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening is DG RVB gemandateerd opdrachtgever. In de periode van deze voortgangsrapportage, februari tot en met juli 2022, is er door het programma conform de governance structuur overleg gevoerd met de gebruikers. Waar van toepassing zijn ontwerpen en plannen besproken in de stuurgroep Binnenhof en in overleggen met de gebruikers. Eind oktober heeft het bestuurlijk overleg tussen de vicepresident van de Raad van State, de voorzitter van de Eerste Kamer, de voorzitter van de Tweede Kamer, de minister-president en de minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening plaatsgevonden. Hier is onder meer besproken hoe in de komende uitvoeringsfase van het project de governance verder geoptimaliseerd kan worden teneinde tempo te kunnen blijven maken.

In de periode van deze voortgangsrapportage, februari tot en met juli 2022, lag voor wat betreft het ontwerp de nadruk op (voorbereidingen op de) besluitvorming over de verschillende ontwerpen. Ook de komende periode zal hier nog de nadruk op liggen. Per gebouwdeel is daar informatie over opgenomen. Nu de ontwerpen worden gefinaliseerd is ook het moment van het financieel passend krijgen van de ontwerpen binnen de budgettaire kaders aangebroken. Daarbij wordt ook inzichtelijk of er een beroep op de 'disclaimers' nodig zou zijn. (1. Marktspanning. 2. Extra eisen beveiliging 3. Extra eisen duurzaamheid 4. Onvoorziene technische uitvoeringsrisico's). De komende periode wordt deze financiële strategie nader uitgewerkt. In de negende voortgangsrapportage wordt hier nader op ingegaan.

In de periode van deze voortgangsrapportage is in de buitenruimten aan onder meer de kabels en leidingen gewerkt. De gevels zijn nauwkeurig geïnspecteerd om de kwaliteit en daarmee de verwachte ingegrepen goed te kunnen beoordelen. Er hebben vele funderingsonderzoeken plaatsgevonden. Door middel van proefsleuven is de bodemstructuur op het Binnenhof inzichtelijk gemaakt en is in kaart gebracht hoe de historische gebouwen gefundeerd zijn. Tijdens deze werkzaamheden zijn ook meerdere archeologische vondsten rondom het Opperhof aangetroffen, zoals stukjes funderingsmuur voor de 13^e-eeuwse poortgang en 19^e-eeuwse trappfunderingsresten.

*In bijlage 1 is de governance structuur opgenomen zoals gepresenteerd aan de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken op 3 november 2021.

Ontmanteling Binnenhoffontein, Michiel Hartkamp

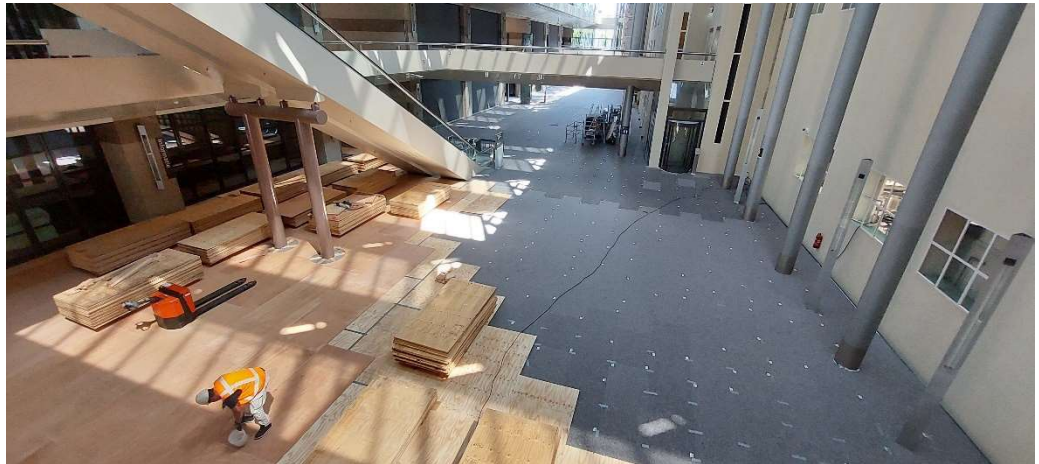
Ook is in deze periode de Binnenhoffontein op het Opperhof ontmanteld en is de stenen bestrating verwijderd en naar de opslag gebracht. Naast de uitpandige werkzaamheden worden de gebouwen inpandig bouwgereed gemaakt: her te gebruiken onderdelen zoals stalen plafondplaten zijn ontmanteld en opgeslagen; kwetsbare delen van de complexen worden uitgenomen en ingetimmerd ter bescherming. Ook hebben er in verschillende complexdelen inpandige asbest onderzoeken en saneringen plaatsgevonden.

Al deze werkzaamheden dienen als doel om de uitvoeringsfase volgend jaar zo goed mogelijk van start te laten gaan. Hieronder worden de ontwikkelingen rondom gestarte uitvoeringswerkzaamheden en de ontwerpprocessen van de afgelopen periode per complexdeel verder toegelicht.

1.1 Gebouwdeel Tweede Kamer (TK)

Werkzaamheden

In het Tweede Kamer complex is in deze periode van de onderzoeksfase onder meer onderzoek gedaan naar de constructie van daken en funderingen, de conditie van houtconstructies, grondonderzoek, opbouw van vloeren en wanden, installaties boven plafonds, beproeven metselwerk en aanvullend asbest onderzoek. Daarnaast is gestart met het aanbrengen van beschermende middelen om tijdens de renovatie geen schade toe te brengen aan de verschillende gebouwen en monumenten. Hierbij wordt gebruikgemaakt van onder meer circulair plaatmateriaal.

Aanbrengen beschermende middelen, Michiel Hartkamp

Ontwerp

In januari 2022 is de gebruiker Tweede Kamer samen met het Rijksvastgoedbedrijf (RVB) gestart met het toetsen van het concept Definitief Ontwerp (DO). Na het verwerken van de toetsresultaten hebben het ontwerpteam, gebruiker Tweede Kamer en het RVB het DO passend gemaakt binnen de kaders in de route richting de voorjaarsnota. Dit ontwerp is vervolgens aan de bouwbegeleidingscommissie gepresenteerd waarna zij advies heeft uitgebracht aan het Presidium. Op 6 juli jl. heeft het Presidium ingestemd met het advies van de Bouwbegeleidingscommissie ten aanzien van het DO van de renovatie van de Tweede Kamer en het bijbehorende financiële dekkingsvoorstel. De uitwerking hiervan vindt de komende periode plaats. In een volgende rapportage zal hier nader op in worden gegaan.

Op 1 juni jl. is het ontwerpteam gestart met de fase van het Technisch Ontwerp (TO). De aannemer maakt onderdeel uit van het ontwerpteam, is ook verantwoordelijk voor het uitvoeren van de verschillende onderzoeken naar de staat van de verschillende gebouwen en kan deze direct verwerken in het ontwerp. Deze investering wordt gedaan om het risicoprofiel tijdens de uitvoering te verminderen.

Publieksentree

Voor het concept VO van de publieksentree heeft vanaf het begin van het jaar participatie plaatsgevonden met de omgeving. Daarnaast is uit nader overleg met de gemeente en de veiligheidsdiensten naar voren gekomen dat aanpassingen in het ontwerp noodzakelijk waren in het kader van de handhaving van openbare orde onder meer om demonstraties bij de nieuwe entree veilig te laten verlopen. Dit gaat leiden tot aanpassingen in het ontwerp. De verdiepte entree zal overkapt worden en een toegang op het maaiveld krijgen, waarbij ook rekening wordt gehouden met de stedenbouwkundige ambities van de gemeente Den Haag. Om te komen tot een voor alle betrokkenen gedragen ontwerp is nader overleg noodzakelijk. De komende periode worden deze wijzigingen in het ontwerp nader uitgewerkt, mede als onderdeel van het bredere participatie proces dat ook in de tweede helft van het jaar zal worden voortgezet. De grondwetbank waar de tekst van artikel 1 van de grondwet op staat, is gelegen op de Hofplaats op de locatie waar de ondergrondse publieksentree is voorzien. Daarop is de tekst van artikel 1 van de Grondwet vermeld, kortweg het gelijkheidsbeginsel en het discriminatieverbod. Publieke vermelding daarvan is van grote waarde. Dat zal echter anders vorm moeten krijgen, nu de grondwetbank niet behouden kan blijven. In samenspraak met bij de grondwetbank betrokken partijen, wordt de wijze waarop artikel 1 van de grondwet in het ontwerp van de nieuwe entree kan worden verwerkt bepaald. Op dit moment is de inschatting dat het ontwerpproces van de Publieksentree niet op het kritieke

pad zit in de planning. De integrale planning zal vanwege diverse ontwikkelingen, verschuivingen en een beter inzicht in de uitvoering de komende periode herijkt en waar mogelijk geoptimaliseerd worden. Dan zal duidelijk worden hoe groot het effect is op de planning.

Vergunningen

Zoals in de zevende voortgangsrapportage vermeld, zijn de vergunningsaanvragen voor zowel de monumenten en niet-monumenten van het Tweede Kamer complex ingediend. Toekenning is voor eind dit jaar voorzien. De vergunning voor de publieksentree Tweede Kamer zal na afronding van dit DO kunnen worden ingediend. In de risicoparagraaf wordt het niet tijdig onherroepelijk zijn van vergunningen benoemd. Doordat de vergunning voor de publieksentree op een later moment wordt ingediend, betekent het dat deze ook op een later moment onherroepelijk zal zijn.

1.2 Gebouwdeel Eerste Kamer (EK)

Werkzaamheden

In de periode van februari tot en met juli 2022 heeft de onderzoeksfase voor het Eerste Kamer complex zich vooral gericht op technische demontages en destructieve ingrepen ten behoeve van specifieke onderzoeken, zoals funderingsinspecties en asbestonderzoeken. Daarnaast is de plenaire zaal ontmanteld ter voorbereiding op de bouwwerkzaamheden.

Ontmanteling plenaire zaal, Tineke Dijkstra

Ontwerp

In de zevende voortgangsrapportage is toegelicht dat de toetsing van het DO heeft aangetoond dat aanpassingen noodzakelijk waren in het ontwerp. Het DO is hierop bijgesteld door het ontwerpsteam. Na toetsing van het bijgestelde DO door het Rijksvastgoedbedrijf en afstemming met de afdeling Monumentenzorg en Welstand van de Gemeente Den Haag en de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) is gebleken dat het bijgesteld DO nog steeds op diverse onderdelen restpunten bevat en daarom nog niet kan worden vastgesteld. Dit betekent dat besluitvorming over het DO op een later moment kan plaatsvinden. In de komende periode zal het ontwerp op onderdelen worden aangepast om deze restpunten op te lossen en de monumentale waarden voldoende te borgen. Daarbij wordt de samenstelling van het ontwerpsteam gewijzigd. De verwachting is dat eind dit jaar de architect kan worden

gecontracteerd waarmee er beter zicht is op de planning van de afronding van de DO-fase en van de TO-fase. Na het afronden van het DO, kan worden gestart met de TO-fase. In de zevende voortgangsrapportage is gemeld dat de start van de TO-fase voor de zomer van 2022 was voorzien. Momenteel worden gesprekken gevoerd en de impact op de planning van het ontwerpproces Eerste Kamer inzichtelijk gemaakt. Op dit moment is de inschatting dat het ontwerpproces niet op het kritieke pad van de planning zit. Na de herijking van de integrale planning de komende periode zal duidelijk zijn of deze inschatting aangepast moet worden. In de volgende voortgangsrapportage zal hier meer over bekend zijn.

Vergunningen

De omgevingsvergunningsaanvraag voor de Eerste Kamer is gekoppeld aan, en samen met de vergunningsaanvraag Raad van State begin 2021 ingediend. Voor definitieve besluitvorming over deze vergunning is echter nog nadere informatie nodig die beschikbaar zal zijn bij de afronding van het DO. In de negende voortgangsrapportage wordt hier nader op ingegaan.

1.3 Gebouwdeel Raad van State (RvS)

Werkzaamheden

Voor de onderzoeksfase van het Raad van State complex wordt samen met het complexdeel Eerste kamer opgetrokken. Na planvorming, is gestart met het onderzoek naar de historische vloer en de fundering van de voormalige volle raadzaal.

Werkzaamheden vloer Raadzaal, Michiel Hartkamp

Er gaan ruimtes uitgediept of vergroot worden om kantoren te maken volgens de, in het door de gebruikers vastgestelde programma van eisen, vastgestelde aantal werkplekken. In de rapportageperiode heeft daarom in zowel het complexdeel van de RvS als de EK onderzoek plaats gevonden naar funderingen en archeologische resten in de grond.

Ontwerp

Het DO van de Raad van State bevindt zich conform planning in de afrondende fase. De in de zevende voortgangsrapportage gemelde aanpassingen aan voornamelijk het souterrain zijn verwerkt. Daarnaast is het ontwerp van de gracht en de brug en de integratie daarvan met de Hofweg verder uitgewerkt. Het DO is getoetst door de gebruiker Raad van State en het RVB. Vaststelling van het DO is in de komende rapportageperiode voorzien. Vanaf de zomer van 2022 is gewerkt aan de

voorbereiding van de volgende fase waarvan is voorzien dat deze in samenhang met de TO-fase van de EK wordt uitgevoerd.

Vergunningen

De vergunningsaanvraag voor de Raad van State is gekoppeld aan, en samen met de Eerste Kamer begin 2021 ingediend. De afronding van de vergunningsbeoordeling zal plaatsvinden nadat het DO is afgerond.

1.4 Gebouwdeel Algemene Zaken (AZ)

Werkzaamheden

Om het langer verblijven van AZ mogelijk te maken, terwijl de eerste werkzaamheden van de renovatie al zijn opgestart, worden er geluidswerende maatregelen getroffen. Deze voorzieningen worden Q4 2022 geplaatst. Hierdoor zijn de gevolgen van een latere verhuizing van het ministerie van AZ naar de tijdelijke huisvesting momenteel te beheersen. Belangrijk is wel dat de verwachte verhuisdatum gehaald wordt. Er wordt hard gewerkt om deze planning te halen. In het najaar 2022 is het VO voor de tijdelijke huisvesting gereed en kan de precieze planning worden vastgesteld.

Ontwerp

In de vorige voortgangsrapportage is aangegeven dat vaststelling van het VO voor de zomer 2022 was voorzien. Het uitwerken van het ontwerp heeft meer tijd gekost dan voorzien. In de tweede helft van 2022 zal het VO, worden vastgesteld.

Vergunningen

De vergunningsprocedure is voorzien bij gereedkoming van het DO.

1.5 Kabels en leidingen

Werkzaamheden

In februari is gestart met het ruimen van de kabels en leidingen op het Opperhof en het verleggen van de kabels langs de Hofweg. Voor het starten van het ruimen zijn relevante kabels en leidingen zeker gesteld. De werkzaamheden aan de Hofweg zijn inmiddels afgerond.

Werkzaamheden kabels en leiding, Tineke Dijkstra

Ontwerp

Een belangrijk aspect van het programma renovatie Binnenhof is het toekomstbestendig maken van de installaties. Hierbij kan worden gedacht aan bijvoorbeeld energievoorziening (warmte, koude, elektra Om dit te huisvesten wordt een technische ruimte gerealiseerd. De voorbereidende werkzaamheden zijn reeds gestart

Na vaststelling van het VO van de technische hoofdinfrastructuur (THI) is wordt de uitwerking van het DO gestart. In de voorbereiding van de uitvoering van de THI heeft zich een aantal tegenvallers voorgedaan. De benodigde voorbereidingen en besluitvormingsprocessen voor de funderingsversterkingen aan de omliggende gebouwen hebben meer tijd gekost dan was voorzien. Daarmee stijgt het risico dat niet tijdig kan worden gestart met de uitvoeringswerkzaamheden. Dit kan vervolgens ook leiden tot hinder of in het ergste geval tot vertraging op andere onderdelen van de renovatie. De uitvoering van de THI zit op het kritieke pad van de planning. Samen met de uitvoerende partijen wordt verkend op welke wijze vertraging kan worden voorkomen. Zo is bijvoorbeeld als beheersmaatregel de opdrachtverlening van de ruwbouw van de technische ruimte vervroegd.

Vergunningen

De vergunningsaanvraag voor de THI is ingediend en in behandeling bij de gemeente.

1.6 Buitenruimten

Werkzaamheden

In de periode van deze voortgangsrapportage is het peil van de bestrating ingemeten en is de kwaliteit van de materialen beoordeeld voor mogelijk hergebruik na de renovatie. De Binnenhoffontein en alle klinkers op het Opperhof zijn ontmanteld en opgeslagen. Na de renovatie zal de fontein weer in oorspronkelijke staat worden teruggeplaatst. De klinkers zullen worden hergebruikt.

Ontwerp

De Buitenruimten betreffen het gebied op het Binnenhof binnen de poorten, het gebied gelegen aan de Hofplaats en de Hofweg, de Hofvijverterrassen en de binnentuinen van de Tweede Kamer gebouwen.

Voor de ontwerpen wordt nauw samengewerkt met de gemeente Den Haag. Dit omdat het grondgebied van het RVB overloopt in openbare ruimte. Het Voorlopig Ontwerp voor de buitenruimten op en rond het Binnenhof (met uitzondering van de Hofplaats) is gereed. De komende periode vindt participatie plaats met omwonenden, ondernemers en andere belanghebbenden. De uitvoering van werkzaamheden aan de buitenruimten zijn gepland aan het einde van het renovatieprogramma.

Toelichting: met de rode stippellijn is de kadastrale eigendomsgrens aangegeven van het RVB. De paarse gebieden behelzen de buitenruimte binnen de scope van het programma. Het RVB is met de gemeente Den Haag in gesprek over de ontwikkeling van de groene gebieden.

Vergunningen

Na uitwerking van het DO zal de vergunningsaanvraag worden ingediend. In de zesde voortgangsrapportage en bij voorjaarsnota 2021 is voor wat betreft de disclaimer veiligheid toegelicht dat er een gracht en brug zal moeten worden aangelegd ter hoogte van de Mauritsstoren en voor het gebouwdeel waar de RvS gehuisvest is. De omgevingsvergunning voor deze gracht en brug wordt vanwege de samenhang aangevraagd nadat besluitvorming over het DO RvS heeft plaatsgevonden.

2. Financiën

2.1 Ontwikkelingen budget

Zoals eerder in de voortgangsrapportages is aangegeven is het uitgangspunt in de renovatie van het Binnenhofcomplex dat het project binnen de afgesproken randvoorwaarden gerealiseerd zal worden: sober en doelmatig en binnen de vastgestelde kaders, inclusief prijspeilcorrectie met inbegrip van 4 disclaimers. Deze zijn relevant voor het moeten bijstellen van tijd en geld als gevolg van: 1. Marktspanning 2. Extra eisen beveiliging 3. Extra eisen duurzaamheid 4. Onvoorziene technische uitvoeringsrisico's.

Het budget is niet veranderd t.o.v. de zevende voortgangsrapportage.

Budget ultimo 2022	(€ mln)	(€ mln)
Renovatie		
Budget Renovatie (ultimo 2020)	452,0 mln	
+ Indexatie ultimo 2021	14,8 mln	
+ Disclaimer veiligheid	127,0 mln	
+ Disclaimer duurzaamheid	13,9 mln	
+ Indexatie ultimo 2022	15,2 mln	
Totaal renovatie		622,9 mln
Budget Tijdelijke Huisvestingen (ultimo 2020)	110,1 mln	
+ <i>O.a. Covid – 19 maatregelen</i>	1,1 mln	
Totaal tijdelijke huisvestingen		111,2 mln
TOTAAL		734,1 mln

2.2 Gerealiseerde Uitgaven

Onderstaande tabel toont de geactiveerde uitgaven tot nu toe, uitgesplitst voor het deel gerelateerd aan de renovatie en de tijdelijke huisvestingen.

Uitgaven projectbudget (€)	Tot medio 2022	Nog te besteden
Renovatie	99,1 mln	523,8 mln
Tijdelijke huisvesting, waarvan:		
B67 (TK)	16,7 mln	
LV34 (EK/RVS)	4,1 mln	
B73 (AZ)	0,0 mln	
Totaal tijdelijke huisvestingen	20,9 mln	90,3 mln
TOTAAL	120,0 mln	614,1 mln

Toelichting uitgaven tijdelijke huisvestingen

Tot nu toe werden in deze tabel de investeringsuitgaven voor de tijdelijke huisvesting opgenomen voor zover die toegerekend konden worden aan het totale verwachte gebruik gedurende de renovatie. In de praktijk wordt de begroting van BZK echter belast met de jaarlijkse (gebruiks)vergoeding die het Rijksvastgoedbedrijf voor het gebruik van deze panden in rekening brengt. Daarom wordt vanaf deze voortgangsrapportage aangesloten bij de daadwerkelijk door het Rijksvastgoedbedrijf doorbelaste vergoeding.

Toelichting realisatie renovatie

De gerealiseerde renovatiekosten tot nu toe hebben vooral betrekking op advies- en ontwerpkosten. Deze zijn omvangrijker dan op grond van de actuele stand van zaken in het programma verwacht zou mogen worden. Onderzocht wordt op welke wijze bijsturing op de omvang van de kosten plaats kan vinden en in welke mate rekening moet worden gehouden met een eventuele overschrijding. Op de uitkomsten van deze analyse wordt in de negende voortgangsrapportage ingegaan. Waar nodig worden passende maatregelen genomen.

3. Projectbeheersing en risicomanagement

3.1. Planning

In 2015 heeft het kabinet besloten tot een renovatie waarbij het Binnenhof in één keer wordt gerenoveerd gedurende een periode van 5,5 jaar. In de zomer van 2021 zijn de renovatiewerkzaamheden van start gegaan nadat de gebruikers zijn verhuisd.

Zoals aangegeven in Hoofdstuk 1 zijn er verschillende ontwikkelingen die in samenhang met elkaar een impact zouden kunnen hebben op de planning. Daardoor zit er spanning op de geplande einddatum. Een mix van interne sturingsmaatregelen, zo nodig in samenwerking met de gebruiker, en exogene factoren bepaalt wat haalbaar is. Of en in welke mate dat het geval is wordt de komende periode duidelijker. Het Rijksvastgoedbedrijf spant zich daarbij continu in om optimalisatie- en versnellingsmogelijkheden in alle complexdelen te vinden door bijvoorbeeld processen parallel te laten lopen of zaken te combineren. Op verschillende wijzen wordt onderzocht wat daarvan de impact is op de planning. Volgens de kaders van het programma zou de afronding van de bouwwerkzaamheden van de renovatie daarmee gepland zijn op eind 2026. In de brief van 16 december 2021 is toegelicht dat de tijdelijke huisvesting voor AZ de komende periode zal worden gerealiseerd in het rijksverzamelkantoor op de Bezuidenhoutseweg 73. Hierdoor verhuist het ministerie van Algemene Zaken later van het Binnenhof. Voor de renovatie van het gebouwdeel van AZ wordt vooralsnog uit gegaan van een renovatieperiode van 5,5 jaar, vanaf het moment van verhuizing naar de tijdelijke huisvesting. Ook hier wordt naar optimalisatie en versnelling gezocht. De komende periode zal in afstemming met de gebruikers op basis van de genoemde mogelijkheden een nieuwe integrale planning worden opgesteld. Dan kan ook met het oog op de volgende fase in de renovatie zicht worden gegeven op de planning voor de verschillende gebruikers, risico's en waar mogelijk te nemen maatregelen. Ook de resultaten van de onderzoeksfase die loopt tot het najaar van 2023 zullen hierbij moeten worden betrokken. In de volgende voortgangsrapportages wordt hier nader op in gegaan. Uitgangspunt blijft uiteraard dat in het optimalisatieproces de veiligheid van uitvoerende partijen en medewerkers nooit in het gedrang mag komen.

3.2 Risico's

In voorgaande voortgangsrapportages is inzicht gegeven in de belangrijkste risico's voor het programma Binnenhof Renovatie voor desbetreffende fase van het project. In deze rapportage wordt, zoals toegezegd in het commissiedebat in december 2021, stilgestaan bij de toprisico's en de ontwikkelingen met betrekking tot deze risico's de afgelopen periode. Het consequent en opvolgend rapporteren op de belangrijkste risico's vormt een eerste stap in de aan uw Kamer toegezegde meer concrete risico-inschatting.

In de vijfde voortgangsrapportage is de stand van zaken rondom stikstof bij het project Renovatie Binnenhof toegelicht. De op 1 juli 2021 inwerking getreden wet Stikstofreductie en Natuurverbetering bevat een gedeeltelijke vrijstelling van de natuurvergunningsplicht voor de bouwsector. De vrijstelling geldt voor bouwactiviteiten in de bouw- en slooffase, waarin emissies tijdelijk en beperkt zijn. Deze vrijstelling in het wetsvoorstel geldt ook voor de renovatie van het Binnenhof. In het kader van de bouwvrijstelling heeft de Raad van State een uitspraak gedaan over het aangetekende bezwaar tegen de afgegeven bouwvrijstelling voor het Porthos project in de Rotterdamse haven. Momenteel wordt onderzocht wat deze uitspraak betekent in relatie tot het project Renovatie Binnenhof.

In de zevende voortgangsrapportage is toegelicht dat gezien de aard, het project een hoog risicoprofiel betreft. Dit valt, naast de technisch inhoudelijke uitdagingen, afgelopen periode te onderbouwen doordat meerdere risico's zich lijken te gaan voordoen. Daarbij neemt, programma breed, ook de inschatting van de gevolgen van een aantal risico's verder toe. Daarmee komen de (plannings- en budgettaire) randvoorwaarden van het project verder onder druk te staan. Eventuele vertraging ten opzichte van de geplande mijlpalen leidt op zichzelf tot hogere kosten en brengt tegelijkertijd extra kosten mee voor het langer in stand houden van de tijdelijke huisvesting.

Het vooraf uitvoeren van (destructieve) onderzoeken vormt een belangrijke beheersmaatregel om meer inzicht te verkrijgen in de staat van de gebouwen en om aannames binnen de renovatieplannen te toetsen. Daarmee wordt geïnvesteerd in het nu voorkomen van ongewenste inzichten op een later moment. Daarbij komt de nadruk steeds zwaarder te liggen op de uitvoeringsrisico's. Tegelijkertijd is de situatie in de markt voor bouw en grondstoffen (prijzen, beschikbaarheid personeel en materialen en lange levertijden) veranderd. Dit is een verslechtering ten opzichte van de uitgangssituatie bij de start van het projecten kan impact hebben op de werkzaamheden.

In deze fase van het programma Binnenhof Renovatie hebben de volgende risico's de hoogste inschatting. Deze toprisico's worden gepresenteerd in willekeurige volgorde. Hierbij zijn de actuele ontwikkelingen en enkele belangrijke beheersmaatregelen weergegeven.

- Omgevingsvergunningen – voorwaardelijk voor de start van (bouw)werkzaamheden – zijn niet tijdig onherroepelijk
  - *De onzekerheden met betrekking tot het verkrijgen van de omgevingsvergunning verschillen sterk per complexdeel. Daarnaast is voor toekenning van diverse vergunningen een afgerond DO nodig. Dit betekent dat enkele omgevingsvergunningen later onherroepelijk zullen worden dan initieel voorzien. Het RVB zet in op zo spoedig mogelijke vaststelling van DO's en het tijdig betrekken van de relevante stakeholders.*

- Archeologische vondsten op het Binnenhof leiden tot noodzakelijke aanpassingen in de ontwerpen en/of uitvoeringwerkzaamheden.
  - *Ook dit risico neemt in aannemelijkheid van (nogmaals) optreden verder af. Het risico op archeologische vondsten blijft bestaan totdat alle graafwerkzaamheden zijn verricht, maar vormt op dit moment niet langer een toprisico voor het programma. Onder voorbehoud dat er de aankomende periode geen grote tegenvallers zijn, wordt dit risico niet meegenomen in de negende voortgangsrapportage.*
- De integraliteit van de renovatie Binnenhof is onvoldoende geborgd wat kan leiden tot veiligheidsrisico's, onderhoudsrisico's en/of bedrijfsvoering-risico's.
  - *De projecten bij de verschillende gebruikers maken deel uit van het programma Binnenhof renovatie, waarbinnen integraal op de programmadoelen wordt gestuurd. Een voorbeeld is het toekomstige onderhoud van de daken, waarvoor een gelijksoortige en samenhangende aanpak tussen de verschillende gebouwen nodig is. Het risico blijft een belangrijk punt van aandacht waar doorlopend op wordt gestuurd door de raakvlakken expliciet te maken. Ook de betrokken uitvoerende partijen worden gestimuleerd vanuit een integraal perspectief te handelen. Met betrekking tot dit risico zijn geen noemenswaardige ontwikkelingen over de afgelopen periode te melden.*
- Besluitvorming en tegenvallers tijdens voorbereiding en uitvoering THI leiden tot hinder voor de renovatie.
  - *In de voorbereiding van de uitvoering van de THI heeft zich een aantal tegenvallers voorgedaan. De benodigde voorbereidingen en besluitvormingsprocessen voor de funderingsversterkingen aan de omliggende gebouwen hebben meer tijd gekost dan was voorzien. Daarmee stijgt het risico dat niet tijdig kan worden gestart met de uitvoeringswerkzaamheden. Dit kan vervolgens ook leiden tot hinder of in het ergste geval tot vertraging op andere onderdelen van de renovatie. De uitvoering van de THI zit op het kritieke pad van de planning. Samen met de uitvoerende partijen wordt verkend op welke wijze vertraging kan worden voorkomen. Zo is bijvoorbeeld als beheersmaatregel de opdrachtverlening van de ruwbouw van de technische ruimte vervroegd. Samen met de uitvoerende partijen wordt verkend op welke wijze vertraging kan worden voorkomen.*
- Besluitvorming verloopt moeizaam.
  - *Voorspoedige besluitvorming vormt een essentiële randvoorwaarde voor de voortgang van de Binnenhof renovatie. Over de rapportageperiode is op te merken dat besluitvorming moeizamer verloopt en soms ook meer tijd in beslag neemt dan initieel was voorzien. Dit betreft onder meer het VO publieksentree TK, en besluitvorming over de THI. Om hier in de toekomst op te kunnen blijven sturen zal als beheersmaatregel in de integrale planning de diverse besluitvormingsmijlpalen expliciet opgenomen en gemonitord worden. In de Stuurgroep Binnenhof renovatie is eerder expliciet besproken dat besluitvorming zal worden bespoedigd door bij eventueel verschil van inzicht tussen partijen direct te (laten) escaleren naar het niveau van deze stuurgroep. Dit stelt de stuurgroep in staat noodzakelijke keuzes te maken.*
- Nadere concretisering en uitwerking binnen de ontwerpfasen leidt tot scopediscussies met langdurige besluitvorming en/of leidt tot het niet passend krijgen van de ontwerpen binnen het gestelde budget.
  - *Afgelopen periode is geconstateerd dat dit risico zich binnen verschillende ontwerpfasen voordoet. Er worden correctieve optimalisatiemaatregelen getroffen om de ontwerpen passend te krijgen binnen de gestelde kaders. In volgende voortgangsrapportages zal hier nader op in worden gegaan.*

- RVB en opdrachtnemers bereiken geen overeenstemming over de aanbidding gedurende prijsvormingsfase.
  - *Dit risico blijft actueel, gezien de verdere ontwikkeling van de kosten van materialen, arbeid en grondstoffen. Om het risico te borgen vinden kostenbepalingen standaard op drie manieren plaats: door kostenbureaus van ontwerpers, second opinions en ramingen door aannemers, op basis van 'open boek'. De uitvoerende partijen worden al heel vroeg bij de ontwerpen betrokken, om zodoende vroegtijdig te kunnen waarschuwen voor uitvoeringsrisico's en andere kostenverhogende aspecten in het ontwerp, wat zo nodig tot bijstelling leidt. Dit risico en de beheersing ervan kennen een relatie met de disclaimer marktspanning.*
- Gedurende de renovatie ontstaat brand met onherstelbare schade.
  - *De renovatie is urgent, mede gelet op het reeds bestaande brandveiligheidsrisico. Dat betekent dat in de uitvoeringsplannen, werkvoorbereiding en in de uitvoering, specifieke maatregelen worden genomen ter voorkoming van brand. Afgelopen periode was er geen aanleiding de inschatting van dit risico te wijzigen.*
- De capaciteit van bij het programma betrokken medewerkers en stakeholders is onvoldoende om de piek in de werklast op te vangen.
  - *Doordat een aantal processen parallel (gaat) lopen neemt de werkdruk bij medewerkers verder toe. Daarbij merkt het programma dat het onder andere door krapte op de arbeidsmarkt beperkt mogelijk is om nieuwe en/of vervangende medewerkers te binden. Hierdoor is inhuur van externe medewerkers, die vaak nog onbekend zijn met de RVB processen, vaker dan gewenst noodzakelijk. Capaciteit van medewerkers vormt daarmee een aandachtspunt. Dit risico is ook van toepassing op capaciteit bij aannemers en toeleveranciers.*
- Doorlopend gebruik van een aantal delen van het Binnenhof hindert de voortgang van de renovatie.
  - *In de 7de voortgangsrapportage is het risico van een latere verhuizing van het ministerie van algemene zaken naar de tijdelijke huisvesting beschreven, en maakt deel uit van dit risico. Indien de verwachte verhuisdatum niet gehaald wordt, bijvoorbeeld door langere levertijden van benodigde materialen voor de tijdelijke huisvesting als gevolg van de algehele marktsituatie, dan kan dit gevolgen hebben voor de planning van de renovatie omdat het tijdig leeg zijn van complexdeel AZ op het kritieke pad ligt voor de uitvoering van bepaalde werkzaamheden.*
  - *Over het doorlopend gebruik van delen van het Binnenhof zijn afspraken gemaakt. Daarmee kunnen, op hoofdlijnen, in de huidige fase gebruik en renovatiewerkzaamheden naast elkaar plaatsvinden.. Dit risico is afgelopen periode niet verder toegenomen, maar de consequenties hiervan zijn wel dagelijks merkbaar. De belangrijkste beheersmaatregel is een goed afgestemd transitieplan, waarbij zowel de veiligheid en continuïteit van de bedrijfsprocessen op het Binnenhof als de voortgang van de renovatie zo goed als mogelijk geborgd zijn.*

Op basis van bovenstaande top risico's is een trend van toenames van de risico's te zien.

Evenals aangegeven in de voorgaande rapportage zijn er, naast deze top risico's, verschillende onderliggende risico's die hun effect kunnen hebben op de financiën,

op tijd, op reputatie en/of op de kwaliteit van de renovatie. Deze worden regelmatig beoordeeld en "gescoord" op kans van optreden en effect, waarbij beheersmaatregelen worden doorgevoerd. Via periodieke "challenge" sessies worden nieuwe risico's geïdentificeerd, bestaande risico's geactualiseerd en beheersmaatregelen gecontinueerd, aangescherpt of afgebouwd. Daarnaast dragen projecten onderling zorg voor het leren van- en anticiperen op nieuwe inzichten.

4. Overig

4.1 Tijdelijke huisvesting Algemene Zaken

In de brief d.d. 16 december 2021 is uw Kamer geïnformeerd dat de tijdelijke huisvesting van het ministerie van AZ in het rijksverzamelkantoor Bezuidenhoutseweg 73 (B73) zal worden gerealiseerd waar nu ook de ministeries van Economische Zaken en Klimaat (EZK) en Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) zijn ondergebracht.

Dit project wordt onder opdrachtgeverschap van het Directoraat Generaal Digitalisering en Overheidsorganisatie (DGOO) van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties uitgevoerd in samenwerking met het ministerie van Algemene Zaken (AZ) als gebruiker. Inmiddels is het programma van eisen van AZ vastgesteld en voor de zomer is een 70% versie van het vlekkenplan AZ goedgekeurd. In de komende periode zal dit verder worden uitgewerkt tot een VO. De complexiteit van de opgave is de combinatie van de interne verhuizing die bij LNV/EZK moet plaats vinden, de relatie met de planning van het programma renovatie Binnenhof en de uitvoering van bouwwerkzaamheden binnen een gebouw waar twee departementen blijven werken. De realisatie van de tijdelijke huisvesting kan pas van start gaan als de verplaatsingen uit- en binnen B73 zijn gerealiseerd. De dienst Dictu is inmiddels uitgeplaatst richting het bruggebouw Oost en de interne schuifbeweging van EZK/LNV alsmede het PvE van de bewindsvleugel LNV en de bestuursraad EZK is goedgekeurd. De werkzaamheden voor de interne schuif zijn gestart.

4.2 Communicatie en omgeving

Stakeholdersanalyse / participatie

Het Binnenhof bevindt zich in het drukke centrum van Den Haag. Voor ondernemers en omwonenden hebben de werkzaamheden een grote impact. Het programma hecht er aan om de negatieve gevolgen van de renovatie voor de omgeving zo klein mogelijk te maken. Hiervoor richt het programma zich op vier pijlers, te weten omgevingsmanagement, meldingen, participatie en onderzoek.

Ook in de periode van deze voortgangsrapportage hebben vele gesprekken plaats gevonden in het kader van omgevingsmanagement. Naast vaste overlegmomenten met bewonersorganisaties, ondernemersverenigingen en andere belangenorganisaties vinden ook ad hoc overleggen plaats en wordt er met ondernemers contact onderhouden waar maatwerk wenselijk of noodzakelijk is gezien de nabijheid tot de bouwplaats.

Bouwwerkzaamheden brengen overlast met zich mee en mogelijk kan dit ook schade tot gevolg hebben. Vanzelfsprekend wordt ingezet op het voorkomen van eventuele schade. In de zevende voortgangsrapportage is de regeling voor het schadeprotocol toegelicht. In mei is er een speciale bijeenkomst georganiseerd om ondernemers te informeren over het bestaan van en de details van deze regeling in het geval van inkomensderving als gevolg van de renovatie. Ook voor de tweede helft van het jaar is hierover een bijeenkomst voorzien. In contact met de omgeving wordt ook gewezen op de mogelijkheid om inkomensderving of andere schade te melden via de website www.binnenhofrenovatie.nl.

Over de plannen voor de renovatie vindt participatie plaats. Zo hebben er in de periode van de rapportage gesprekken plaatsgevonden met diverse groenorganisaties over de buitenruimte en de publieksentree voor de Tweede Kamer. Ook wordt met de omgeving overlegd over de bouwschuttingen en de wijze waarop werkzaamheden worden uitgevoerd. Voor ondernemers en omwonenden is het immers niet alleen van belang om te spreken over hoe de gebouwen er straks uit komen te zien, maar juist ook over hoe de werkzaamheden de komende periode worden uitgevoerd. Op 9 mei jl. heeft er een informatiemarkt plaatsgevonden voor het brede publiek. De markt trok niet alleen bezoekers uit Den Haag, maar ook uit andere delen van het land. In de tweede helft van het jaar zal nogmaals een informatiemarkt plaatsvinden.

Presentatie tijdens de informatiemarkt 9 mei, Michiel Hartkamp

In het commissiedebat op 10 november 2021 is toegezegd om uw Kamer nader te informeren over het omgevingsonderzoek dat in 2022 is uitgevoerd. In juni 2022 heeft het onderzoek plaatsgevonden. Voor het onderzoek is een uitnodiging gestuurd naar 2800 ondernemers in de buurt en omwonenden. Daarnaast hebben 400 personen via de mail een uitnodiging ontvangen om deel te nemen aan het onderzoek. In totaal hebben 83 respondenten de vragenlijst beantwoord. Om de resultaten te kunnen vergelijken heeft in juni 2021 een nulmeting plaatsgevonden. Het eerste omgevingsonderzoek toont aan dat nu de renovatie is gestart en het Binnenhof onder meer niet meer toegankelijk is voor publiek, de impact van de renovatie door de omgeving gevoeld wordt. Tegelijkertijd laat het onderzoek een hogere tevredenheid zien over informatievoorziening. In het kader van omgevingscommunicatie wordt het omgevingsonderzoek periodiek uitgevoerd. Het volgende onderzoek is voorzien begin 2023 en vervolgens zal halfjaarlijks worden gemeten om de communicatie inspanningen effectiever te kunnen sturen.

Een van de mogelijkheden om het publiek te informeren over de renovatiewerkzaamheden in het inrichten van een informatiecentrum. Momenteel is het pop-up informatiepunt ingericht en is er een inloopsprekkuur. De vergunning voor de bouwwerkzaamheden om het informatiecentrum te realiseren is verleend en de verbouwing van de Plaats 22 is van start gegaan. Een grootschalige opening is voorzien in het begin van 2023. Dit geldt ook voor de uitzichttoren die samen met het informatiecentrum wordt gerealiseerd om de bezoekersstromen op peil te houden naar aanleiding van afspraken hierover met de gemeente en de omgeving.

Ook hard hat tours maken hier deel van uit. Momenteel worden op kleinere schaal rondleidingen georganiseerd om de impact van rondleidingen op de bouw en

noodzakelijke veiligheidsmaatregelen scherp te krijgen. Vanaf 2023 zullen ook grotere hard hat tours plaatsvinden zoals bijvoorbeeld op de dag van de bouw en de dag van de architectuur.

Bijlage 1 Governance o.b.v. rapport Remkes

